ДАЦЕНКО Ю. П.
Київський національний лінгвістичний університет

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЙ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ ТА ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розкрито специфіку універсальних категорій аспектуальності та темпоральності, виділено їх складники в італійській та українській мовах. Зіставно-типологічний аналіз вказаних категорій в італійській та українській мовах, проведений на основі класифікації семантичних груп дієслів, дозволяє встановити причини, які породжують збіги та розбіжності у структурі і функціонуванні категорій аспектуальності та темпоральності у зіставлюваних мовах.
Ключові слова: категорія аспектуальності, темпоральність, прототипна семантика, лексичний маркер, основне / периферійне значення, аспект, вид

В статье раскрыто специфику универсальных категорий аспектуальности и темпоральности, выделены их составляющие в итальянском и украинском языках. Сопоставительно-типологический анализ указанных категорий, проведенный на основе классификаций семантических групп глаголов, позволяет установить общие и отличительные особенности в структуре и функционировании категорий аспектульности и темпоральности в исследованных языках.
Ключевые слова: категория аспектуальности, темпоральность, прототипная семантика, лексический маркер, основные / периферические значения, аспект, вид.

This article focuses on the categories of aspectuality in the Italian and Ukrainian languages. A comparative analysis of the past tenses of the perfect / imperfect aspects in Italian and perfective / imperfective in Ukrainian has been accomplished in the light of recent achievements in frame and prototype semantics.
Key words: category of aspectuality, frame semantics, prototype semantics, lexical marker, basic / peripheral meaning, aspect.

Актуальність статті визначається недостатнім і суперечливим тлумаченням питань, що належать до кола типології аспектуальної парадигми в італійській та українській мовах. У статті розроблено структуру дослідження універсальних категорій у зіставлюваних мовах: маркери часу, міри і ступеня, категорія граничності / неграничності дієслівної дії, категорія родів дієслівної дії, перифрази із неособовими формами дієслова.

Метою статті є встановлення спільних і відмінних рис у структурі, функціонуванні й вираженні категорій аспектуальності та темпоральності у віддаленоспоріднених мовах на прикладі поетапного аналізу визначених категорій.

Визначена мета передбачає **завдання** розробити й описати

© Даценко Ю. П.

методику дослідження категорій аспектуальності та темпоральності в італійській та українській мовах.

Об'єктом статті виступає категорія аспектуальності в італійській і українській мові.

Матеріалом дослідження слугують дієслівні форми минулої дії імперфективного / перфективного аспектів і недоконаного / доконаного видів в італійській і українській мовах відповідно.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше застосовується комплексний підхід до вивчення категорій аспектуальності у віддаленоспоріднених мовах.

Незважаючи на довгу традицію вивчення категорії аспектуальності, все ще залишається невирішеним питання про семантичні компоненти даної категорії та її функціонування. Оскільки дієслову за семантичною окресленістю, центральними формально-синтаксичними позиціями в реченні, а також розвиненою сукупністю морфологічних категорій і парадигм належить центральне місце в граматичній структурі мови [1:5], аналіз його категорій потребує поглибленого дослідження. Семантичний аналіз категорій аспектуальності та темпоральностів італійській та українській мовах ґрунтується на пропозиційній функції предиката, що репрезентує той чи інший стан речей в об'єктивній дійсності і в лінгвокультурологічному аспекті розкриває особливості відображення картин світу двох народів [2:12].

Термін "категорія аспектуальності" різнопланово трактується в мовознавстві, діапазон розуміння її складників, а також їх функціонування неостаточно встановлено. В італійській граматичній традиції проблема категорії аспектуальності та визначення її структури пов'язана з питанням про саме її існування як морфологічної категорії. Б. М. Чарльстон зазначає, що зважаючи на те, що існує тільки три часових сфери, може бути тільки три дієслівних часи (минулий, теперішній, майбутній) [див. 3:8]. Предметом функціональної аспектології є не тільки розгляд аспектуальності як парадигматичної системи мовних засобів з їх функціями, але й вивчення внутрішньої взаємодії її елементів. Сучасним аспектологічним дослідженням притаманна спрямованість на розгляд аспектуальних категорій у широкому спектрі взаємозв'язків, що охоплюють мовну систему та мовленнєве функціонування її одиниць. По-перше, це зв'язок аспекту /

виду з іншими граматичними та функціонально-семантичними категоріями – способом і темпоральністю, модальністю, особою, перехідністю / неперехідністю та статичністю, а також часовою локалізованістю, таксисом [4:14].

У сучасній аспектології відсутня єдність поглядів на вже існуючі поняття видового значення, інваріанта виду, поняття граничності дії, цілісності. Дискусійними є самі терміни – "вид" і "аспект". Обидва поняття "аспект" і "вид" позначають погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище або предмет чи дія [5:100]. Отже, вони позначають одне поняття, яке має ті ж самі інваріанти плану змісту, але різні формальні засоби у планах вираження у різних мовах. Таким чином, терміном "вид" ми позначаємо категоріальне вираження дієслівної дії в українській мові, терміном "аспект" як еквівалент виду ми позначатимемо закінчену / незакінчену реалізацію дію на часовій осі в італійській мові. У першому випадку ми говоримо про перфективний аспект, у другому – про імперфективний. Джерелом видових відмінностей є зафіксований і об’єктивований у мовній системі погляд мовця на дію. В українській мові цей "погляд на дію" (як на цілісну чи позбавлену ознаки цілісності) набув властивості обов’язкового, тобто став із необхідністю виражатися в кожному акті вживання видів як категоріальне визначення.

Аналіз категорії аспектуальності та темпоральності з використанням принципів семантичного функціонування дає можливість розглянути граматичне поняття, не обмежуючись окремою частиною мови (тільки дієсловом), а, навпаки, комплексно дослідити функціонування частин мови та пов’язаних з ними елементів. Розгляд даного граматичного явища ми будуємо на основі метода "від семантики до формальних засобів", оскільки тільки так можливо логічно встановити прямий зв’язок граматики з мовленнєвою або мисленнєво-мовленнєвою діяльністю мовної особистості. Зокрема, такі складові досліджуваної нами категорії аспектуальності, як локалізованість / нелокалізованість у часі, актуальність / неактуальність на момент мовлення, фазовість, кратність, результативність та тривалість відтворюють ставлення мовця до дієслівної дії та позицію слухача (актуальність дії на момент мовлення, її результативність). Цей зміст вираження не зводиться лише до констатації фактів, судження мовця, але представляє собою багатогранний та складний процес

передачі ним інформації.

Будуючи схему поетапного аналізу категорій аспектуальності і темпоральності в обох зіставлюваних мовах, можемо умовно поділити ці етапи на шість окремих підпунктів, які характеризуються різним семантичним наповненням.

На ***першому етапі*** дослідження ми встановлюємо семантико-синтаксичний зв'язок між категоріями аспектуальності та темпоральності. Для цього ми виділяємо ті складники, що формують ядро зіставлюваних категорій. Для категорії аспектуальності такими виступають категорії граничності / неграничності дієслівної дії та категорія родів дієслівної дії. Ядром категорії темпоральності виступає категорія часу, що виражає часове протікання дієслівної дії.

На ***другому етапі*** аналізу за допомогою категорізації ми розглядаємо семантичні класи граничних / неграничних дієслів в обох зіставлюваних мовах. Обрані шляхом суцільної вибірки дієслова ми зіставляємо та класифікуємо за критерієм належності до категорії граничності / неграничності дієслівної дії. У результаті семантичного зіставлення складників категорій аспектуальності та темпоральності перш за все виділяємо змістові одиниці − граматичні, лексичні, лексико-граматичні засоби вираження згаданих категорій в італійській та українській мовах. Так, до граничних дієслів ми відносимо дієслова, що виражають обмежену реалізацію дії на часовій осі (*venire, svegliarsi / прийхати, прокинутися),* до неграничних – дієслова, що виражають тривалу, незакінчену дію *(parlare, guadare, dormire / говорити, дивитися, спати)*.

На ***третьому етапі*** розвідки ми класифікуємо словотворчі засоби вираження категорій аспектуальності та темпоральності в українській мові і зіставляємо їх із корелятами в італійській мові. Проаналізовані нами результативні, кількісні, фазові та за ступенем інтенсивності роди дієслівної дії в українській мові ми класифікуємо за критерієм реалізації дії на загально-результативні, спеціально-результативні, кількісно-інтенсивні, фазово-часові, детермінативно-часові та одноактні. Виділені підтипи ми аналізуємо в українській мові та досліджуємо шляхи передачі перебігу часу в італійській (надмірно-інтенсивний рід дієслівної дії: *набігатися, настрибатися; correre molto, saltare molto)*.

На ***четвертому етапі*** дослідження інтегруємо методи сучасної

лінгвістики, розроблені у функціональній граматиці та когнітивній лінгвістиці. Зокрема, застосовуєм когнітивний підхід до вивчення граматичних категорій, оскільки категорія аспектуальності відображає людський досвід та знання і взаємодіє з іншими категоріями, які реалізують ідею часу, а саме категорією темпоральності.

За О. В. Петрухіною [6:181], знання мовної особистості про світ завжди носять системний характер, а тому процес пізнання дійсності відбувається шляхом категорізації, яка базується на здатності мовця виділяти із потоку інформації загальні ознаки, що регулярно повторюються в певному контексті і ведуть до узагальнення різних мовних категорій. До таких категорій, що становлять мовну картину світу людини, відносимо простір і час. Вивчення принципів і механізмів функціональної категорізації будуємо на аналізі їх прототипних функцій, їх семантиці, яка охоплює лексичні та граматичні фактори.

Метод прототипної семантики застосовуємо для виділення основних релевантних ознак – прототипів – і периферійних ознак перфективного / імперфективного аспектів в італійській мові та доконаного / недоконаного видів в українській. Саме такий підхід дає змогу виявити та зіставити не лише відомі та традиційні ознаки аспекту / виду, але і проаналізувати й описати властиві для кожної з мов свої прототипні ознаки перфективного / імперфективного аспектів та доконаного / недоконаного видів. Спочатку ми досліджуємо паралельні випадки вживання зазначених аспектів / видів (*позначення тривалої, незакінченої дії імперективним аспектом в італійській мові та недоконаним видом в українській*), а потім виявляємо властиві для кожної із зіставлюваних мов ознаки аспекту / виду (*імперфективний аспект із семантикою умовних та майбутніх дій в італійській мові*).

На ***п'ятому етапі*** дослідження продовжуємо аналіз категорій аспектуальності та темпоральності із залученням принципів когнітивної лінгвістики. Суть когнітивного підходу у вивченні окремих лінгвістичних явищ полягає в тому, що мовна форма інтерпретується, як відображення когнітивних структур, що існують у мові. До певного часу функціональна граматика розглядалася як граматика однієї мови.

Останнім часом вивчення функціональних полів застосовується при порівнянні мов, надаючи таким чином ґрунтовну основу для зіставлення. Ефективність такого підходу дозволяє порівнювати різні мови у рівновеликих одиницях, оскільки "функціонально-семантичне

поле конкретної мови представляє собою відповідне мовне відбиття універсальних розумових сфер, категорій та ознак" [7:15]. Тому аналіз функцій категорій аспектуальності та темпоральності в обох зіставлюваних нами мовах ми будуємо на основі теорії фреймів з метою встановити міжмовленнєві відповідності основних семантико-синтаксичних структур.

У нашій роботі, проводячи фреймовий аналіз і трансформуючи базовий акціональний фрейм шляхом специфікації слотів обставинами часу, міри і ступеня, а також неособовими формами дієслова, маємо відразу розрізнити та встановити два поняття: *семантичний і концептуальний аналіз*. За О. С. Кубряковою [8:23], семантичний аналіз спрямований на роз'яснення мовної одиниці, а концептуальній пов'язаний із знанням про світ. За допомогою концептуального аналізу виявляємо загальні концепти, що представляють собою буття, а семантичний аналіз спрямований на виявлення семантичної структури номінативної одиниці, уточнення її денотативних, сигніфікативний та конотативних значень.

У наведеній нами схемі (рис. 1) ми відобразили процес побудування зіставного аналізу категорії аспектуальності та темпоральності в італійській та українській мовах з використанням принципів когнітивного підходу. При аналізі виділяємо універсальні класифікаційні ознаки категорій, що аналізуються, у нашому випадку – категорій аспектуальності та темпоральності.

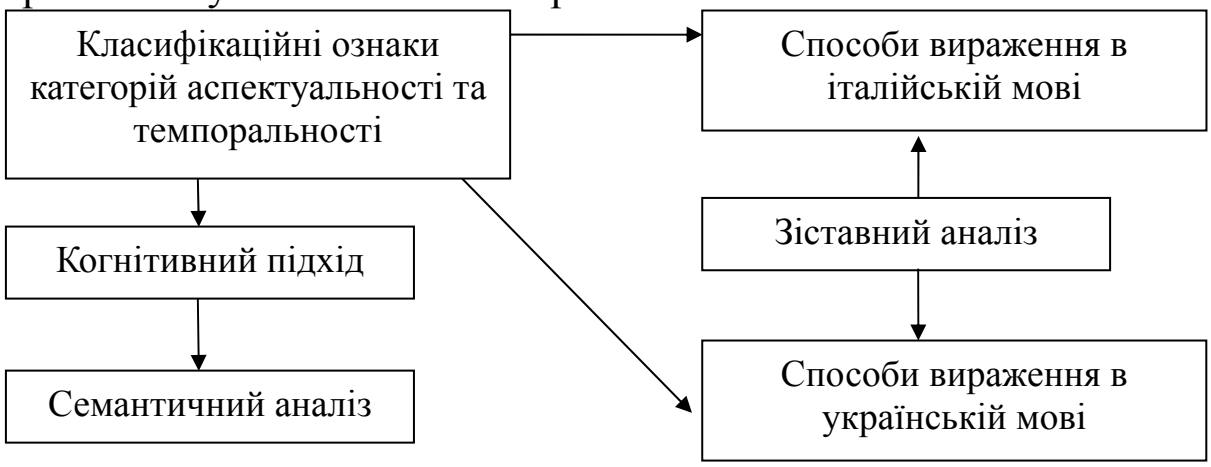

Рис. 1. **Схема аналізу класифікаційних ознак категорій аспектуальності та темпоральності**

На ***шостому етапі*** розвідки одиниці нашого дослідження, що

були обрані на початку як універсальні ознаки аспектуальності та темпоральності. інтерпретуються нами з точки зору когнітивного та семантичного аналізу, що включає у себе фреймову семантику та побудову фреймових мереж. На основі отриманих даних виділяємо способи вираження виділених універсальних ознак в італійській і українській мовах та робимо зіставний аналіз, що має на меті виявити спільні та розхожі риси функціонально-семантичної будови категорій аспектуальності та темпоральності в обох зіставлюваних мовах. За допомогою зіставного методу ми аналізуємо можливі шляхи передачі одночасності двох процесних дій, процесної і результатвної дії та двох результативних дій, а також різночасності між процесною та результативною дією та двома результативними діями в аспектуально-таксисних ситуаціях. Користуючись методом фреймого моделювання, доповнюємо та розширюємо акціональний фрейм шляхом специфікації слотів фінітними, неособовими формами дієслова, обставинами часу, міри і ступеня в італійській і українській мовах.

Побудоване на принципах фреймової та прототипної семантики зіставне дослідження категорій аспектуальності та темпоральності у віддаленоспоріднених мовах дозволило визначити складники цих категорій; простежити зв'язок категорії граничності / неграничності дієслівної дії з іншими семантичними компонентами та дослідити словотворчі засоби вираження категорії аспектуальності та темпоральності в українській мові з італійськими корелятами. Саме в такому когнітивно-прототипічному напрямі ми вбачаємо **перспективність подальшого дослідження** категорії аспектуальності в італійській та українській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Загнітко А. П.* Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці: [навчальний посібник] / Анатолій Панасович Загнітко . – К. : НМК ВО, 1990. – 132 с. 2. *Володин А. П.* Типологические обоснования в грамматике: К 70-летию профессора В. С. Храковского: [Сб. статей / А.П. Володин (отв.ред.)] / Анатолий Петрович Володин. – М. : Знак, 2004. – 520 с. 3. *Иванова И. П.* Вид и время в современном английском языке: [монография] / Ирина Павловна Иванова. – Ленинград: ЛГУ, 1961. – 200 с. 4. *Загнітко А. П.* Типологія сучасного граматичного аналітизму: [Одиниці та категорії сучасної лінгвістики: Зб. статей, присвячений ювілею Каліущенко В.Д.] / Анатолій Панасович Загнітко / – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, "ЛТД", 2007. – С. 366-386. 5. *Черткова М. Ю.* Вид или аспект? К типологии славянской и романской категории / Мария Юрьевна Черткова // Вестник Моск. ун-та: – Серия "Филология" / гл.ред. Михаил Серафимович Мейер. – М., 2004. – № 1. – С.97-121. 6. *Петрухина Е. В.* Когнитивные проблемы в изучении аспектуальных категорий русского глагола. / Елена Викторовна Петрухина // Материалы второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике ["Когнитивная семантика"], (Тамбов, 11-14 сентября 2000 г.) : в 2-х ч. − Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. – С. 181-183. 7. *Голосова Т. М.* Темпоральна структура художнього тексту: [навчальний посібник] / Татьяна Михайловна Голосова. – Черкаси: РВВ Черкаського державного ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2001. – 268 с. 8. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание: На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира: [навчальний посібник] / Елена Самойловна Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 555 с.

© Даценко Ю. П.